

L'art al monestir, abans i ara

L'arquitectura es defineix per un conjunt de paràmetres que li donen sentit i caràcter. És ús i és habitatge dels humans, és espai, és construcció, és estètica i disseny, és ofici i és art, és iconografia, símbol i comunicació social. L'arquitectura de tots els temps s'ha adaptat a les voluntats i a les necessitats dels que l'han construït i dels que l'han utilitzat, i tots aquests agents han intentat transmetre el seu missatge ideològic a través de la semàntica dels edificis, per la configuració en planta i en alçat, pels seus volums purs o juxtaposats i pels espais resultants. Alguns dels mitjans dels quals s'han servit els promotors dels edificis, i els arquitectes i els artistes que hi han treballat perquè la seva obra fes calada en el gran públic, han estat l'estètica i la plàstica, l'edifici com a obra bella d'arquitectura i construcció

i com a obra bella per la seva capacitat d'incorporar les arts aplicades en un tot sense solució de continuïtat. Convergeixen, així, diferents aspectes: funció i forma; arquitectura i art; arquitectura com a suport i com a contingut dels fenòmens artístics.

Tota l'arquitectura, ja sigui l'oficial o pública (la que representa o acull comunitats i la que té un significat simbòlic determinat), ja sigui la domèstica, de les classes dirigents o de les populars, revela aquell desig d'acomodar-se a les èpoques i als estils, al confort i a l'estètica, a la tradició o a la creativitat. En la manifestació dels llenguatges propis de

cada tipus és on rau el contingut semàntic. L'arquitectura religiosa és, potser per la seva condició d'apostolat, la que ha assolit el paper simbòlic per excel·lència a través de signes que en revelen la identitat. I la societat cristiana medieval va saber aprofitar el símbol com a mitjà d'expressió de la seva concepció universal i espiritual.

L'antic monestir de Sant Llorenç prop Bagà n'és una bona mostra. En els seus més de deu segles d'història ha acumulat, aparentment o ocults entre els seus murs refets al llarg del temps, un munt de peces arquitectòniques i escultòriques que, si més no, palesen la voluntat dels constructors d'altres èpoques d'augmentar la bellesa dels edificis amb les pedres o els estucs treballats artísticament. El mateix que ha succeït al segle XXI, quan el

monestir i la seva església han renascut (les parts antigues, en tota la seva esplendor; les recents, com l'au fènix sorgit de les pròpies cendres, amb un llenguatge contemporani) amb aportacions d'obres d'art aplicat o afegit a l'arquitectura.

Les restes de l'època medieval

Del món medieval del monestir, aquell art es mostra en els relleus escultòrics de les pedres que ja van perdre la seva funció original quan el conjunt va ser desmuntat arran del terratrèmol de 1428. Mitja església, amb el seu porxo i el campanar, van quedar soterrats per sempre, i les seves pedres, aprofitades per reparar l'altra mitja església que havia restat dempeus. El mateix va ocórrer amb els espais i dependències del voltant, com ara el claustre, l'hospital o la casa de l'abat; d'aquests, els dos primers van servir de fonaments per al nou priorat, enderrocat a la dècada del 1960 per construir-hi un edifici que seria utilitzat com a casa de colònies. Només després de les exploracions arquitectòniques i les excavacions arqueològiques realitzades als darrers vint anys es va poder conèixer la magnitud de la catàstrofe i es va prendre consciència de com devien estar decorats els murs i les obertures.⁽¹⁾

Aquí i allà es recuperaven, descontextualitzats, peces senceres o fragments de tota mena: portes o finestres, arcs, dovelles, nervis de voltes, brancals, impostes, capitells, columnes i mainells, bases, pedestals, laudes sepulcral i cenotafis, escuts petris, tapes de cisternes i trossos de piques, tenants d'altars o de sepultures, re-

Espai museístic amb exhibició de peces medievals esculpides. FOTO: M. BALDOMÀ, JULIOL 2008. FONS DOCUMENTAL SPAL.

Impostes medievals decorades amb relleus escultòrics. FOTOS: A. LÓPEZ MULLOR, 2005. FONDS DOCUMENTAL SPAL.

conditoris, motlures de cornises i angelets de guix o de morter de calç. (2) Un conjunt heterogeni que ens remuntava a les èpoques medieval i barroca, els dos períodes històrics en què el monestir o l'església van desenvolupar les seves funcions amb regularitat. Una escultura, per altra banda, subsidiària de l'arquitectura, i d'una decoració extremament austera, com austeres eren les construccions dels segles X al XII que ens han arribat del cenobi. Els relleus que decoren aquestes pedres retrobades manifesten en general un treball d'escassa complexitat fet amb cisell i punter per artesans o picapedrers i amb una

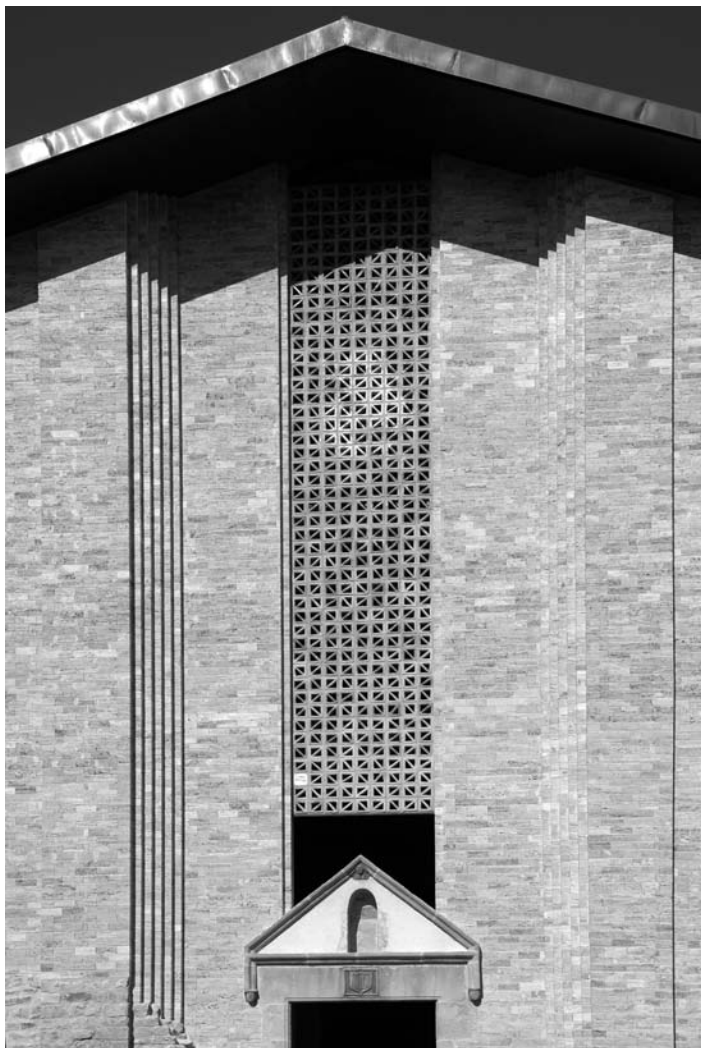
temàtica reiterativa, de tradició preromànica, basada en motius geomètrics, rosetes, estrelles, sogejats o escacats, elements tots ells dibuixats que a penes destaquen del pla. (3) En cap moment no assagen l'aparença de la figura de bulto o l'alt relleu.

Hi ha una excepció, si bé encara de talla força primitiva. Es tracta d'un dels elements més interessants des del punt de vista artístic, que havia estat valorat pels reconstructors de l'església al segle XVII, els quals el van recol·locar en la nova façana de llevant del temple tot composant una finestra. Aquesta, tal com va arribar al segle XX, és una petita

obertura en arc de mig punt, amb dovelles a l'extradós que envolten un altre arc monolític de doble esqueixada. Les peces pètries que estan decorades amb relleus són els brancals, per les dues cares, i l'arc monolític, que només presenta en un dels seus angles exteriors una roseta de sis pètals inscrita en un cercle. Possiblement, els que considerem brancals de la finestra van ser executats al segle XI, però pel tipus formal i per la temàtica emprada podem encabir-los dins de la tradició del segle anterior. Tres de les cares dels brancals tenen com a motiu ornamental un conjunt de cadenes consistents en un entrellaçat de tres voltes o bucles de cintes concèntriques, en dos dels casos, que ocupen la totalitat de la superfície, i en dos bucles, en el tercer cas. Aquest darrer dibuixa un vuit (l'espiral del cel) i l'espai resultant de la pedra és ocupat per dues rosetes de quatre pètals inscrites en quadrats. La cadena fa al·lusió, d'una banda, al caduceu de Mercuri, i de l'altra, al concepte de lligam entre el cel i la terra, de comunicació. La quarta cara del brancal està buidada en part per aconseguir donar relleu a una figura humana, la qual queda encerclada pel voraviu rectangular resultant del buidatge del bloc de pedra. La figura, dreta i en posició frontal, dirigeix, però, les passes i els braços cap a un costat, en actitud de moviment.

Querubí i capitell decorat amb pinyes. FOTOS: A. LÓPEZ MULLOR I D. GALÍ, 2005. FONDS DOCUMENTAL SPAL.

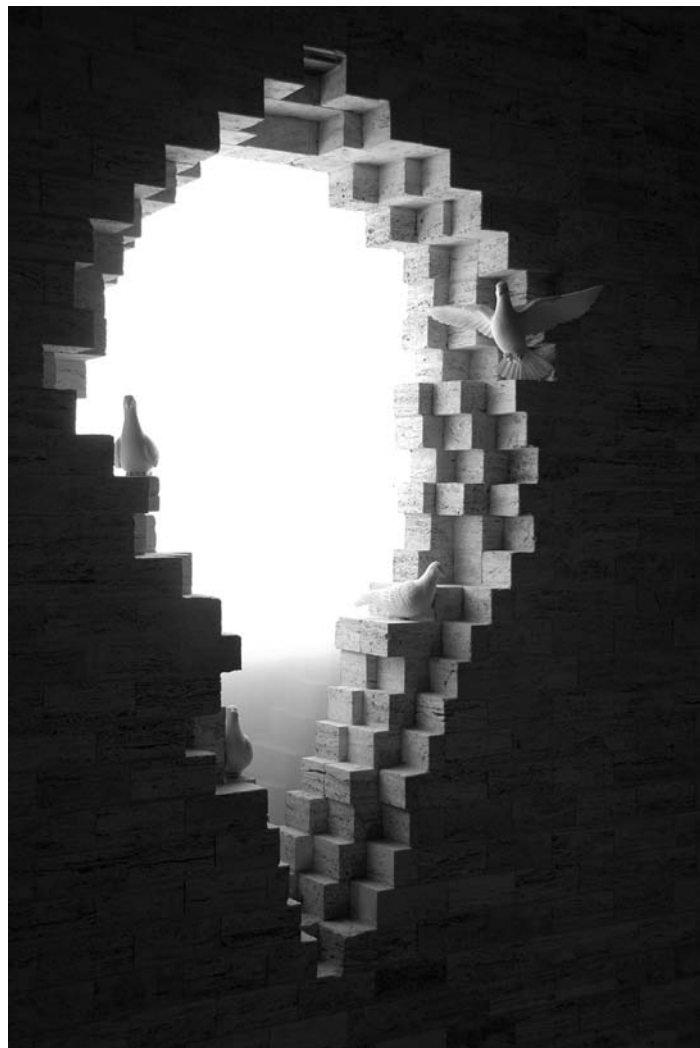
Els trets del rostre estan dibuixats esquemàticament i el cap es toca amb un barret troncocònic. El personatge es tapa amb la mà esquerra el baix ventre: sexe ambigu, per dir-ho així, ja que, nua com apareix la figura, també amaga el pit llis amb el braç dret. Hom pot relacionar-la amb Adam o Eva expulsats del paradís o amb un penitent; en qualsevol cas, la representació forma part de la iconografia cristiana.

De capitells d'època medieval, se n'han trobat un bon grapat, tallats en pedra tosca o calcària, sense més ornamentació que la mateixa forma assolida per la funció que havien d'exercir en el marcarquitectònic: capitells de mainells generadors de finestres geminades i capitells de suport de les arquivoltes de les obertures. Els primers, de cares trapezials i totalment llisos, com a sòlids capaços purs tallats pel picapedrer amb destresa; els segons, de volum troncopiramidal, amb tan

Gelosia ceràmica de la façana de llevant de l'església. FOTO: M. BALDOMÀ, JULIOL 2008. FONS DOCUMENTAL SPAL.

sols la decoració d'un collarí o un àbac, o en casos excepcionals, un triangle en relleu que suggereix la forma d'un escut. Sí que és clarament un escut nobiliari el motiu esculpit en un bloc de pedra paral·lelepípedic, que té forma ogival i un camper truncat per una faixa ressaltada. S'ha datat dels segles XIII-XIV i relacionat amb la família Canet o amb l'abat Arnau de Villalba, de Sant Joan de les Abadesses.

Del conjunt de peces medievals, els blocs tallats per fer la funció d'impоста presenten una decoració en relleu més intencionadament treballada, tot i que es mou dintre dels repertoris tradicionals que reproduïen senzills motius de tema geomètric, animal, vegetal, estel·lar

o, senzillament, quotidià. És a dir, elements que conformen la realitat que envolta l'ésser humà, elevats a la categoria de senyals o símbols: la serp, animal de culte ambivalent des de les èpoques més remotes, és protectora de les fonts de la vida (associada a la dona) i de la immortalitat, o és la imatge simbòlica de la dualitat moral, el bé i el mal; les estrelles bisellades de vuit puntes disposades en sanefes, de manera que la seqüència combina alhora creus inscrites en rombes, simbolitzen l'esperit i són guia del caminant a través de la il·luminació nocturna que procuren; les flors de quatre pètals o de més que, concatenades en sanefes generen creus, quadrats i cercles, ens evocuen la idea de bellesa, d'amor o de fecunditat; el soguejat o fisonat, motiu relacionat amb l'art del teixit que, esculpit en la pedra, donava la benvinguda en senyal de joia compartida, o que com a forma en espiral, representa l'evolució de l'univers; i, final-

Obertura de migdia, el transparent, que forma part del "Retaule de la Pau". FOTO: M. BALDOMÀ, JULIOL 2008. FONS DOCUMENTAL SPAL.

ment, els frisos d'escacats, amb daus cisellats alternativament en dues o tres franges, que alguns autors han identificat com a senyalització del camí de Sant Jaume. Com diu Juan Eduardo Cirlot, són signes gràfics ornamentals que *reben la denominació simbòlica general de "fons còsmics", perquè simbolitzen l'activitat de les forces naturals i dels elements.* (4)

També es van trobar, desats al priorat abans de construir-se en el seu lloc la casa de colònies, un parell de tenants d'altar, la cronologia dels quals podria remuntar-se al segle X o començament de l'XI. Són fets de pedra tosca, amb dos daus semicúbics que fan de base i de capitell, decorats amb acanalat i arquets en baix relleu, respectivament, i una

columna intermèdia de planta quadrilobulada (és a dir, el gràfic del trèvol de quatre fulles, símbol de la felicitat).

Les restes del barroc

En refer-se la meitat occidental de l'església cap al 1625, els murs van ser revestits de morter de calç i enguixats com va ser habitual en l'època barroca. Molt poques peces ens han arribat d'aquell període, però suficients per fer-nos una idea del que va significar la decoració sobreposada feta amb motlle, moda que va començar a expandir-se en l'etapa anterior, el Renaixement. Uns fragments de motlures múltiples de guix, de secció variable i disposades de manera concèntrica, pertanyents a un arc. Un cap d'angelet (un querubí, en la forma com és representat en heràldica), mediodor entre el cel i la terra i, alhora, guardià del temple, de galtes molles i cabells rinxolats, amb les ales d'escates imbricades i desplegades en cercle al voltant del coll i de les orelles, que segurament feia de base d'un nervi de volta o d'una cornisa. Un fragment de

capitell decorat amb pinyes i amb un collarí soguejat en espiral ens retorna al món celeste, a la superació i al desconegut; la pinya és el fruit que acompanya l'elegit per entrar al cel.(5)

També del segle XVII devia ser el retaule que presidia el presbiteri i que no ha arribat als nostres dies. Segons fotografies dels anys trenta del segle XX, es pot deduir que era de fusta daurada, i potser policromada, i estava emmarcat entre dues parelles de columnes salomòniques que flanquejaven la fornícula del sant patró venerat, sant Llorenç. Per damunt, es coronava amb un cos central voltat amb volutes i rocalles que contenia una pintura amb tres imatges de sants. Encara hi va haver un altre retaule de concepció similar però sense el vigor ni la qualitat artística de l'antic barroc, col·locat després de la guerra civil de 1936-1939, que va desaparèixer cap al 1970.

Conjunt espacial que defineix el "Retaule de la Pau".

FOTO: M. BALDOMÀ, JULIOL 2008.
FONS DOCUMENTAL SPAL.

Un element de data més recent i concepció neoclàssica és la portada que avui presideix l'entrada principal a l'església pel costat oriental i que va ser construïda el 1761, segons indica la data gravada al seu frontó triangular. La primera ubicació de la portada va ser, però, al pis superior del temple, per accedir directament a la tribuna, a peu pla respecte al nivell absolut aleshores pel terreny. La porta té brancals de carreus i es corona amb una llinda monolítica protegida amb guardapols motllurat, al centre de la qual hi ha el símbol del martiri de sant Llorenç, una graella amb forma heràldica inscrita en un quadrat. Per sobre, l'element destacable del pla de façana és el frontó, que conté una fornícula on temps enrere s'havia allotjat la imatge escultòrica del sant.

Les aportacions de l'art del segle XXI

Amb la restauració i reconstrucció del monestir i de la basílica, projectades i dirigides per l'arquitecte Antoni González, les arts aplicades també hi han fet la seva

aparició al conjunt monumental. Si el llenguatge de les noves construccions és tan auster (gairebé minimalista) com ho era i ho és el de les precedents, el de les obres d'art manifesta la voluntat d'expressar el contingut simbòlic a través d'elements arquitectònics o escultòrics, des de dos conceptes artístics diferents: l'abstracció i l'hiperrealisme. L'abstracció, en tant que elements incorporats a la funció arquitectònica que els ha estat assignada; l'hiperrealisme, com a objectes aparentment autònoms.

L'element arquitectonicoescultòric que dóna la benvinguda en accedir a la plaça de llevant és la gelosia de peces ceràmiques que esquinça el mur petri de la façana principal des de la portada neoclàssica fins al capcer, tot emfasitzant l'entrada. La seva funció és dotar de llum natural els espais originats a la primera planta de l'edifici reconstruït, la qual no tindrà ús litúrgic. Però també, i sobretot, remarcar el caràcter monumental i la funció religiosa del temple per mitjà del llenguatge simbò-

La gata "Liza" sobre la teulada del nou monestir.

FOTO: M. BALDOMÀ, JULIOL 2008.
FONS DOCUMENTAL SPAL.

lic que transmet la gelosia. La traceria dibuixa una geometria afiligranada de quadrats partits diagonalment en dos triangles, i la disposició i concatenació de les peces repeteix el mòdul quadrat multiplicat per quatre fins a aconseguir en els buits les formes de creu en aspa i de creu grega. Sobre el color natural de la ceràmica destaca una taca de color blanc-i-blava que evoca el cel lluminós. Les peces ceràmiques van ser cuites al taller de Joan Gardy Artigas, a Gallifa.

L'altre element és un conjunt espacial, el "Retaule de la Pau", que envaeix l'interior de la basílica, just on s'interseccionen la part antiga amb la part nova, davant per davant de les naus, la cripta i la tribuna. El retaule s'inicia al mur de la nau sud i no és perceptible des de l'exterior, camuflat com queda per una finestra quadrada. Per dintre s'esquinça la paret amb una obertura romboïdal, el transparent, mostrant la secció del nou mur amb tres capes de carreus de petita mida, de pedra de Banyoles, disposats de manera esglaonada o reculada. La llum natural penetra a l'interior del temple, travessa l'espai i inunda de claror un pedestal paral·lelepípedic d'aspecte monolític i de marbre blanc, i fuig,

finalment, per la finestra preromànica que s'obre al cantó de tramuntana. En la superfície del marbre s'ha gravat la frase "Pau a la terra" en múltiples llengües, procedents de països on el cristianisme va fer calada amb major o menor intensitat. Cinc coloms de ceràmica vitrificada en blanc, fets per l'escultor hiperrealista Joan Mora, expressen el simbolisme de la pau. Tres d'ells descansen sobre el mur esquinçat, el quart aleteja a punt d'emprendre el vol i el cinquè ja ha arribat al destí, el pedestal blanc.

L'últim element artístic no va ser fet expressament per al monestir de Sant Llorenç, però sí per a un altre temple, l'església de la Colònia Güell. Una gata de ceràmica negra, "Liza", que havia "trepant" a la coberta d'aquell temple i que evocava la pel·lícula *La gata sobre el tejado de zinc*, protagonitzada per Liz Taylor (d'aquí li ve el nom a la gata), es va traslladar a la nova coberta del monestir, en l'accés al claustre. La peça és també una obra de Joan Mora.

El cicle de la història artística del monestir es tanca, de moment, amb els mateixos missatges –o amb uns de semblants– que van convocar en segles llunyans i que continuen convocant avui els

berguedans i tota gent vinguda de fora.

Notes

- (1) Albert LÓPEZ MULLOR; Àlvar CAIXAL MATA (2008): "El monestir de Sant Llorenç prop Bagà. Hipòtesi general d'evolució històrica". Actes de les jornades 1907: *El paper de l'IEC en la història i en la restauració de monuments medievals a Catalunya i a Europa. Commemoració del centenari de l'Institut d'Estudis Catalans*. Barcelona: Diputació de Barcelona; Amics de l'art romànic, p. 169-214.
- (2) David GALÍ; Maria José SUREDA; ROSA MARTÍ (2006): *Inventari d'elements arquitectònics i litúrgics dipositats al monestir de Sant Llorenç prop Bagà*. Guardiola de Berguedà. Servei de Patrimoni Arquitectònic Local. Diputació de Barcelona (treball inèdit).
- (3) Xavier BARRAL I ALTET (1981). *L'art pre-romànic a Catalunya (segles IX-X)*. Barcelona: Edicions 62.
- (4) Juan Eduardo CIRLOT (1958). *Diccionario de símbolos tradicionales*. Barcelona: Luis Miracle, editor, p. 221.
- (5) Olivier BEIGBEDER (1989). *Léxico de los símbolos*. Madrid: Encuentro Ediciones, p. 392.

Raquel Lacuesta Contreras

Historiadora de l'art del Servei de Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona